

Välfärdsstatens vägval - från universell välfärd och sociala rättigheter till villkor, kontroll och ökad ekonomisk utsatthet

Socialpolitikens historia kan i många avseenden förstås som en historia av återkommande försök att hantera sociala problem (Svärd & Panican 2024). Den svenska välfärdsstatens framväxt under 1900-talet innebar att många av de sociala problem som tidigare hanterades genom fattigvård, välgörenhet eller familjens egna resurser i stället kom att mötas genom generella socialförsäkringar och offentligt finansierade välfärdsinstitutioner. Under stora delar av efterkrigstiden beskrevs Sverige som ett internationellt föredöme när det gällde universella trygghetssystem och sociala rättigheter (Johansson & Panican 2016). Samtidigt har de senaste decennierna präglats av omfattande reformer som förändrat villkoren för många av de människor som är beroende av välfärdsstatens skyddssystem. Ersättningsnivåer har försämrats, kvalifikationsvillkor har skärpts och nya former av kontroll och uppföljning har införts. Parallellt har frågor om fattigdom, ekonomisk utsatthet och ojämlikhet återtagit en central plats i samhällsdebatten (Svärd & Panican 2024).

De senaste årens konjunkturläge och arbetslöshet samt betydande kostnadsökningar och välfärdsförändringar har inneburit ökande ekonomisk utsatthet för många hushåll. Sveriges Stadsmissioner (2025) beskriver en utveckling från välfärdssamhälle till välgörenhetssamhälle i sin årliga Fattigdomsrapport och beräknar att närmare 700 000 människor lever i materiell och social fattigdom. I en rapport som bygger på enkätsvar från civilsamhällesorganisationer verkamma i olika delar av Sverige lyfter Röda Korset (2025) en situation där behoven ökar, målgrupperna breddas och trycket på verksamheterna blir större. Organisationerna beskriver hur fler människor lever i social och ekonomisk utsatthet, även bland grupper som har egen försörjning, och hur det stöd som efterfrågas alltmer handlar om att tillgodose grundläggande behov. Fattigdomen börjar återigen beskrivas som ett problem i Sverige, vilket i sin tur har lett till nya strider om hur vi kan förstå problemet och hur det ska lösas (jmf. Svärd, 2012).

Forskningens roll i detta sammanhang är att undersöka utvecklingen över tid, analysera bakomliggande orsaker till att utsattheten ökar och beskriva vilka konsekvenser det får både för individer och samhälle. Samtidigt som den kan problematisera och kritiskt granska de förslag på åtgärder som läggs fram utifrån vetenskapliga premisser och evidens. Något som vi, tillsammans med andra fors-

kare i socialt arbete, gjorde i en debattartikel som publicerades i Dagens Nyheter under hösten 2025 (Ahmad et al., 2025). Genom att redogöra för forskningsbaserade invändningar gentemot regeringens planerade reformer inom försörjningsstödet var syftet att problematisera det förväntade utfallet.

Redan när utredningen *Stärkta drivkrafter och möjligheter för biståndsmottagare* (SOU 2025:15) presenterades av den särskilda utredaren Marie Hemström Hemmingsson i februari 2025, flaggade hon för att delar av förslaget inte var förenliga med barnkonventionen (Regeringskansliet, 2025). Förslaget riskerade att medverka till att föräldrar skulle kunna få svårt att tillgodose barnens basala behov såsom mat, kläder och bostad. Detta, menade Hemström Hemmingsson, riskerar att leda till ökad segregation och kriminalitet samt att barn far illa. I debattartikeln i DN påpekade vi att decennier av forskning visar att orsaken till att barn växer upp i familjer med arbetslöshet och försörjningsstöd är komplex och sällan kan förklaras av bristande incitament till självförsörjning. Socialförsäkringarnas konstruktion, ersättningsnivåer, och förändringar på arbetsmarknaden med färre enkla jobb spelar roll. Likaså det faktum att svensk arbetsmarknads- och bostadsförsörjningspolitik länge har rustats ner (Ahmad et al., 2025). Regeringen hävdar att reformerna av försörjningsstödet och andra åtgärder som riktas mot arbetslösa är ”rätt och rättvisa” (Svantesson och Tenje, 2025). I detta sammanhang kan forskare påvisa att begrepp som ”rättvisa” kan tolkas utifrån en rad olika perspektiv, vilket inte minst är tydligt i moralfilosofiska debatter mellan förespråkare för omfördelning som en grundläggande princip för rättvisa (Rawls, 2001) och de som ser statlig omfördelning som en orättvis inblandning i människors privatliv (Nozick, 1974).

Enligt den brittiska socialforskaren Ruth Lister (2020) definieras och tolkas människors behov inom en social och kulturell kontext. Hur fattigdomsrelaterade problem förväntas ombesörjas styrs både av normer och vad som ses som normala behov vid en viss tidpunkt. Hur fattigdom förstås av de som besitter makt i ett samhälle, samt hur de ser på de människor som är drabbade, har således betydelse för vilken typ av åtgärder som förespråkas. Lister menar också att fattigdom inte bara handlar om ekonomi utan att den också påverkar relationer mellan individer och grupper i samhället. En fördjupad förståelse för fattigdomens dynamik och utveckling är således inte enbart viktig för att skapa bättre förutsättningar för de som är drabbade utan även för den bredare samhällsutvecklingen (Samzelius 2020).

Socialpolitiken och det sociala arbetet har historiskt vuxit fram som gemenskapens svar på fattigdom, utsatthet, den otrygghet och de risker som följer av sjukdom, arbetslöshet, funktionsnedsättning och olika former av ekonomisk och social sårbarhet. Socialt arbete i Sverige kom därmed att utvecklas i nära relation till välfärdsstatens institutioner och dess grundläggande principer om sociala

rättigheter, solidaritet och kollektivt ansvarstagande. Samtidigt har både politik och praktik präglats av en inneboende spänning mellan stöd och kontroll, mellan rättigheter och skyldigheter samt mellan individens behov och samhällets krav. Även om socialt arbete har förändrats över tid har dess grundläggande uppgift varit beständig: att bidra till den enskildes trygghet genom att stärka människors möjligheter att leva självständiga liv och motverka de sociala och ekonomiska konsekvenserna av ojämlika livsvillkor (Panican 2024).

Historien upprepar sig sällan i exakt samma form. Däremot återkommer många av de grundläggande konflikter som präglat den svenska socialpolitikens och det sociala arbetets utveckling. Just därför finns det skäl att återkommande granska välfärdsstatens reglering och institutioner, förändringar över tid och betydelse för människors möjligheter att leva värdiga och trygga liv. Mot denna bakgrund kan de frågor som behandlas i detta temanummer inte betraktas som perifera eller tillfälliga. Tvärtom berör de några av socialpolitikens och det sociala arbetets mest grundläggande frågor. Hur definieras sociala problem? Vem anses vara berättigad till stöd? Hur ska ansvar fördelas mellan individ, familj, marknad och stat? Vilka konsekvenser får dessa ställningstaganden för människors livsvillkor?

Dessa frågor har följt välfärdsprofessionerna genom hela dess historia och återkommer i dag genom en politisk diskurs som ämnar reglera socialt arbete i frågor om bidragstak, aktivitetskrav, socialförsäkringarnas utformning, barns levnadsvillkor och fattigdomsbekämpning. Ett återkommande tema i numret är spänningen mellan två olika socialpolitiska ideal. Å ena sidan finns föreställningen om social och ekonomisk trygghet som en rättighet och ett gemensamt ansvar. Å andra sidan framträder en politik där individens beteende, arbetsmarknadsdeltagande och skyldigheter i allt högre grad står i centrum. Hur denna balans ska utformas är ytterst en demokratisk och politisk fråga. För att kunna föra en informerad samhällsdebatt krävs emellertid kunskap om reformernas konsekvenser, deras historiska rötter och de värderingar som ligger till grund för dem.

Detta temanummer syftar inte till att ge några enkla svar eller att företräda en viss politisk ståndpunkt. Ambitionen är att samla forskare från olika discipliner för att bidra med kunskap, analys och kritisk reflektion. Artiklarna visar sammantaget hur förändringar i trygghetssystemen får konsekvenser långt utanför de enskilda reformernas omedelbara mål. De berör frågor om sociala rättigheter, barns levnadsvillkor, fattigdomens omfattning, människors möjligheter att göra sina röster hörda och socialarbetares förutsättningar att möta växande ojämlikhet. Tillsammans tecknar bidragen en bred bild av relationen mellan stat och individ.

Kunskap kan inte ersätta politiska ställningstaganden. Däremot kan den bidra till att göra dem mer genomtänkta. Det är vår förhoppning att detta temanummer ska utgöra ett sådant kunskapsbidrag inför de vägval som väntar. Artiklarna i detta temanummer stannar inte vid frågan hur välfärdsstaten förändras, utan

berör också varför det spelar roll. Det gör temanumret särskilt relevant inför ett val, där diskussionen ofta handlar om reformförslag men mer sällan om de underliggande principerna för ekonomisk och social trygghet, rättvisa och rättigheter. Bidragen i detta temanummer kretsar kring följande grundläggande fråga: Hur ska en välfärdsstat förhålla sig till människor som av olika skäl inte fullt ut kan försörja sig genom lönearbete?

Det är samtidigt ett temanummer om välfärdsstatens grundvalar och om de principer som formar relationen mellan individ och samhälle. Välfärdsstaten är inte ett färdigt projekt utan ett ständigt pågående samhällsbygge där varje generation på nytt måste ta ställning till vilka sociala problem som ska prioriteras, vilka rättigheter som ska värnas och vilket samhälle man vill skapa.

Temanumret omfattar sju artiklar som delas in i tre övergripande delar som successivt rör sig från välfärdsstatens förändring, via konsekvenser för specifika grupper till fattigdom och socialt arbete i praktiken.

Del I. Välfärdsstatens omvandling

Den första artikeln, ”Generell välfärd? Ett jämförande perspektiv på förändringen av det ekonomiska trygghetssystemet”, är författad av *Sebastian Sirén* och *Kenneth Nelson*. I artikeln analyseras utvecklingen av Sveriges ekonomiska trygghetssystem i jämförelse med 17 andra OECD-länder mellan 1980 och 2020. Resultaten visar att ersättningsnivåerna inom flera centrala socialförsäkringar har sjunkit samtidigt som inkomsttaken urholkats. Försörjningsstödet har inte följt den allmänna inkomstutvecklingen och den relativa fattigdomen har ökat. Sammantaget pekar utvecklingen mot en förskjutning från en universell välfärdsmodell till ett mer grundtrygghetsorienterat system.

Ruth Mannelqvist har skrivit den andra artikeln med titeln ”Social trygghet eller kontroll och begräsning? En rättslig analys av socialförsäkringsskyddets utveckling”. I artikeln analyseras den rättsliga utvecklingen av den svenska socialförsäkringen och visar hur regelverket gradvis blivit mer restriktivt sedan 1990-talet. Genom lagstiftning, förarbeten och reformer identifieras en utveckling mot hårdare kvalifikationskrav, lägre ersättningar och ökad kontroll. Nya sanktionsmöjligheter och utredningsbefogenheter förstärker denna utveckling. Artikeln argumenterar för att socialförsäkringen har förskjutits från ett skyddsorienterat till ett kontrollorienterat system.

Del II. Medborgare och rättigheter i den förändrade välfärdsstaten

Den tredje artikeln med titeln ”’Hela Sverige beskriver oss på fel sätt’ - Självorganiserade sjukas berättelser om epistemiska orättvisor” har författats av *Mikael Mery Karlsson*. Artikeln undersöker hur personer som deltar i självhjälp- och

protestgrupper för sjukskrivna upplever sin möjlighet att agera politiskt. Med hjälp av teorier om epistemisk orättvisa visas hur stereotypa föreställningar om sjukskrivna bidrar till att deras erfarenheter avfärdas. Samtidigt framkommer att självhjälps- och protestgrupper kan ha positiva effekter för deltagarnas uppfattning om deras eget välmående.

Den fjärde artikeln har skrivits av *Anna Angelin, Alexandru Panican* och *Tove Samzelius* och har titeln ”Barns rätt till social trygghet och en skälig levnadsstandard”. I artikeln analyseras regeringens reformförslag om bidragstak och aktivitetskrav med fokus på barns rätt till social trygghet och skälig levnadsnivå. Syftet är att analysera hur regeringens reformunderlag förhåller sig till rättighet och rättvisa avseende försörjningsstödet utifrån en typologi rörande barnperspektiv. Analysen visar hur barns behov underordnas vuxenorienterade beteen-dekrav och arbetsmarknadspolitiska målsättningar. Därmed riskerar barns sociala rättigheter att underordnas arbetslinjens krav och sanktioner.

Del III. Fattigdom, ojämlikhet och socialt arbete

Tapio Salonen skriver den femte artikeln med titel ”Varför går 20-talets barnfattigdomsmått åt olika håll?” I artikeln analyseras varför olika mått på barnfattigdom i Sverige visar olika utveckling under 2020-talets första år. Genom att jämföra fem vanligt förekommande mått framkommer att vissa indikatorer visar minskad barnfattigdom medan andra visar ökningar. Skillnaderna beror på att måtten fångar olika dimensioner av fattigdom. Författaren argumenterar för en oberoende inkomstbaserad definition av barnfattigdom som baseras på detaljerade löpande data om hushållens nödvändiga konsumtion.

Temanumrets näst sista artikel har författats av *Kristina Carlsson Stylianides* och *Ellen Parsland* och har titeln ”Beständig ojämlikhet i välfärdsstaten? En teoriillustrerande ansats för att synliggöra ojämlikhet i det sociala arbetets praktik”. I artikeln utvecklas ett praktiktäna analytiskt stöd för att förstå hur ojämlikhet reproduceras inom socialt arbete. Med utgångspunkt i intervjuer med yrkesverk-samma inom arbetsmarknads- och bostadspolitik analyseras hur organisatoriska villkor påverkar socialarbetares handlingsutrymme och interventioner. I analysen visas hur ojämlikhet produceras i mötet mellan individ och välfärdsinstitutioner genom kategoriseringar, resursfördelning och legitimerande berättelser. Artikeln erbjuder en begreppsapparat såväl som pekar på behovet av ett gemensamt språk mellan forskning och praktik för att motverka ojämlikhet i socialt arbete och därmed främja mer jämlika välfärdsinsatser framöver.

Temanumret avslutas med en artikel som har författats av *Magnus Karlsson* med titeln ”Tio goda skäl att bekämpa nationell fattigdom – med förankring i forskning”. I artikeln identifieras tio centrala argument för varför välfärdsstater bör bekämpa fattigdom på nationell nivå. Dessa argument diskuteras med ut-

gångspunkt i en politisk höger–vänsterskala och argumenten knyter an till flera faktorer såsom hälsa, utbildning, samhällsstabilitet, ekonomisk utveckling och social sammanhållning. Huvudslutsatsen är att trots ideologiska skillnader finns flera punkter där politisk konsensus är möjlig, framförallt när det gäller behovet av effektivare samhällssystem och evidensbaserade sociala skydds nät.

*Tove Samzelius,
lektor i socialt arbete,
Institutionen för socialt arbete, Malmö Universitet.*

*Alexandru Panican,
professor i socialt arbete,
Institutionen för socialt arbete, Malmö Universitet.*

*Anna Angelin,
docent i socialt arbete,
Socialhögskolan, Lunds universitet.*

DOI: <https://doi.org/10.62607/smt.v103i3.66757>

Referenser

- Ahmad, I., Angelin, A., Brauer, J., Panican, A., Parsland, E., Samzelius, T., Ulmestig, R., Bengtsson, M., Fredriksson, M., Govender, L., Holm, D., Johannesson, C., Jönsson, A., Kvist, M., Lundberg, S., Nordesjö, K., Leo Sandberg, E. & Örnlin, H., 2025 okt. 22, *Dagens Nyheter* "Regeringen håller kvar barn i fattigdom – som ett straff" (DN debatt)
- Johansson, H. & Panican, A. (2016) (red.) *Combating Poverty in Local Welfare Systems – Active inclusion strategies in European cities*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lister, R. (2020). *Poverty*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Panican, A. (2024) "Välfärdsstatens akilleshäla - rättigheter" i H. Swärd & A. Panican (red.) *Akilleshäla i välfärd, socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement* (2nd ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Regeringskansliet (2025). *Utredare ger förslag på ökade drivkrafter till arbete*. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2025/02/utredare-ger-forslag-pa-okade-drivkrafter-till-arbete/> [2025-08-20].
- Röda Korset (2025). Humanitärt bokslut 2025 – röster från civilsamhället om social utsatthet i Sverige. https://www.rodakorset.se/contentassets/61997e2e0cbc44ce9e57ba8328bbc93f/srk_rapport_social_utsatthet_2025_digital.pdf [2026-07-21].
- Samzelius, T. (2020). *A vicious circle of silent exclusion: Family homelessness and poverty in Sweden from a single-mother perspective*. Doktorsavhandling, Malmö universitet.
- Svantesson, E. & Tenje, A. (2025). DN Debatt Repliker: "Forskarna har inte satt sig in i vår bidragsreform". Sveriges Stadsmissioner (2025). Fattighedsrapporten 2025: Från välfärdssamhälle till välgörenhetssamhälle. <https://orebrostadsmission.se/wp-content/uploads/2025/10/fattighedsrapporten-2025.pdf> [2026-07-21].
- Swärd, H. (2012). Vad är fattigdom? Stereotyper, definitioner, orsaker och åtgärder. I: Swärd, H. & Engelmärk, L. (red.). *Fattigdom utan gränser*. Stockholm: Carlssons.
- Swärd, H. & Panican, A. (2024) "Inledning" i H. Swärd & A. Panican (red.) *Akilleshäla i välfärd, socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.